

A HATÁRON TÚLI MAGYAR ÖRÖKSÉG A HAZAI KÖZGYŰJTEMÉNYEKBE

A Balassi Intézet és az Örökség Kulturpolitikai Intézet közös szervezésében került sor 2013. május 29-én *A határon túli magyarság szellemi örökségének megőrzése* című konferenciára. A Balassi Intézetben rendezett szakmai tanácskozás arra kereste a választ, mit tehet a – tág értelemben vett – kultúrpolitika a külföldi magyarság kulturális örökségének megőrzéséért. A konferencia programját a közgyűjtemények kérdésköre foglalta keretbe: nyitó előadásában Hatos Pál, a Balassi Intézet főigazgatója a Magyar Emigrációs és Diaszpóra Központ tervzetét mutatta be, a záró kerekasztal-beszélgetés során pedig hazai intézményvezetők fejtették ki nézeteiket arról, milyen lehetőségek kínálkoznak a Kárpát-medence magyarsága, illetve a nyugati magyar diaszpóra szellemi teljesítményeinek dokumentálására, archiválására. Ez utóbbi beszélgetést tesszük közzé az alábbiakban; E. Csorba Csillát, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatóját, Kemecsi Lajost, a Néprajzi Múzeum főigazgatóját, valamint Galambos Sándort, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár igazgatóhelyettesét Pápay György, a Szépirodalmi Figyelő főszerkesztője kérdezte.

Olcso megoldás lenne általánosságban föltenni a kérdést: miként zajlik az itt képviselt közgyűjteményekben a határon túli magyarság szellemi örökségének megőrzése? Meglehetősen nehezen összemérhető intézményekről van ugyanis szó, amelyek eltérő gyűjtő- és feladatkörökkel rendelkeznek. Bizonyára lesznek majd közös észrevételek is, amelyek összekötik ezeket az intézményeket, de az első kérdést mindenképpen személyre és intézményre szabottan tenném föl. Elsőként a Néprajzi Múzeum főigazgatójához, Kemecsi Lajoshoz fordulok, már csak azért is, mert nem tudom, hogy az a megközelítés, hogy „határon túli magyar szellemi örökség”, mennyire releváns egyáltalán a néprajztudományban, a néprajzi muzeológiában. Hiszen a 20. századtól a történelem úgy hozta, hogy ez a kategorizálás mindenképpen

jelentkezik, de egy olyan, az összmagyarság tárgyi és kulturális örökségét gyűjtő és feldolgozó intézmény, mint a Néprajzi Múzeum, él-e ezzel, illetve milyen esetekben érdemes élnie vele?

Kemecsi Lajos (K. L.): Rögtön kettős helyzetemet szeretném tisztázni, hiszen néhány hónappal ezelőttig a Szentendrén működő Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudományos igazgatója voltam. Az Ithaka-program keretében a Skanzen számára az Amerikai Egyesült Államokban tartottunk kutatásokat. E programban jelen pillanatban is közreműködöm, ennek elindítója voltam. A pennsylvaniai egykori magyar többségű közösségnek a tárgyi emléanyagát hazamentő, kutató tevékenységről van szó. Szeptemberben lesz a második ütem, a terveink szerint odautazunk, és folytatjuk a terepmunkát. Ezt azért jelzem, mert nemcsak a Néprajzi Múzeumból, hanem a Szentendrei Szabadtéri Múzeumból is vannak tapasztalataim.

A kérdés tehát, hogy foglalkozunk-e a határon túli magyarok tárgyi kultúrájával, hiszen a múzeumokról az érdeklődőknek elsősorban a tárgyi emlékek jutnak eszükbe. Ezelőtt tíz nappal a Kossuth Rádióban az áldozócsütörtök témájáról folytatott stúdióbeszélgetés részes voltam, amikor egy hallgatót kapcsoltak be az adásba, akit nem nagyon ragadott meg az áldozócsütörtök problematikája. Szigeti Jenő professzorral ültünk a stúdióban, és ő a legnagyobb megdöbbenéssel hallgatta, amikor a rádióhallgató megkérdezte tőlem: „És mi van a határon túli magyarok gyűjteményeivel, az érdeklí-e a Néprajzi Múzeumot?” Tehát egészen más témában kérdezett, és neki a határontúliség nagyon fontos kérdésként merült föl. A néprajzi múzeumok, és különösen a Budapesten működő Néprajzi Múzeum a kezdetektől fogva egységben gondolkodtak. A Néprajzi Múzeumnak mindig is volt egy Európán kívülről vagy a magyar nyelvterületen kívülről származó, nagyon markáns, nagyon jelentős gyűjteménye – több mint ötvenezer tárgy tartozik ide. Ez most a témánk szempontjából kevésbé érdekes. Ám soha nem foglalkoztatta a kutatókat egészen az utóbbi évtizedekig az a probléma, hogy a politikai határok valóban levágnak-e a magyar népi kultúra területétől szeleteket, részleteket. Ez magyarázza azt, hogy a gyűjteményben nagyon erőteljesen van jelen a határontúliség. Végeztettem egy erre vonatkozó kutatást, hogy hogyan is állunk. Az *Ácsolt fatornyok, védelmező templomok* címet viselő kiadványunk az archívumunknak azon szegmenséről készült, amelyik templomoknak a 19. század végi, 20. század eleji dokumentációját mutatja be, abból

válogat. A kiállítás bázisát biztosító gyűjteményünknek, tehát a képek, nyomatok gyűjteményének a tíz százaléka határon túli – ez közel négyezer darab, egy nagyon komoly gyűjtemény. A kéziratgyűjteményünk, adattárunk – ahol visszaemlékezések, naplók, személyes iratok vannak – tizenöt százaléka határokon túli. Ebben van más kontinensről származó is, de nagy része a mai országhatárokon kívüli Kárpát-medencei – több mint négyezer darab tartozik ide. A fotóknak, több mint négy-százezer fényképnek a húsz százaléka a határon túli területről származik, ez jelentős arány. Nem sorolom minden gyűjteményre vonatkoztatva tovább, de tény, negyvenhétezer határon túli magyar vonatkozású műtárgya van a Néprajzi Múzeumnak. Ez valószínűleg az ország legnagyobb ilyen jellegű gyűjteménye. Gyorsan ismertetem a Szabadtéri Néprajzi Múzeumét: ott nyolcvanezer műtárgyból mintegy kétezer-öt száz határon túli. Ez azzal magyarázható, hogy a Skanzen koncepciójának csak az utóbbi néhány évben vált szerves részévé az, hogy határon túli objektumokkal is kibővíti. Így született meg például az erdélyi épületegyüttes terve, melyhez a Nemzeti Kulturális Alaptól kapott támogatással zajlik a koncepciózus tárgygyűjtés.

A Néprajzi Múzeumra visszatérve: nem minden típusú tárgygyűjteményben egyenlő az eloszlása ezeknek az emlékeknek. Nagyon tanulságos, hogy például a tizenkétezer darabos mesterséggyűjteménynek az egyharmada – tehát négyezer tárgy – határon túli magyar. Vagy hogy a textilgyűjtemény – amely egyébként a legnagyobb textilgyűjtemény, amit Európában néprajzi múzeumban őriznek – ötvenegyezer tárggyal rendelkezik, és ebből huszonhétezer darab határon túli magyar. Ez rendkívül gazdag bázist jelent minden kutatáshoz. Hogy egy kicsit a folklór, tehát a szellemi rész felé is nyissunk: a tízezer szokásgyűjteményes tárgyból négyezer a mostani határokon kívüli területről származik, vagy a tizenhétezer darabos egyházi gyűjteményben – amely a szokásokhoz kötődő határterület – ötezer darab határon túli. Ezek nagyon erőteljes, színvonalas anyagok.

Most közreadott kiadványaink bemutatják, hogyan próbálta és próbálja ezt a Néprajzi Múzeum feldolgozni, közzétenni. Egyrészt vannak tematikus katalógusok, mint a népművészeti katalógussorozat, például a zoboralji hímezésekről. Másrészt vannak gyűjteményi katalógusok, mikor kiválasztunk egy gyűjteményi egységet a maga egészében, gyűjteményi tárgytípusonként; például az egyházi szobrok egységében egymás mellett vannak a mai Magyarország területéről származók és a határon túliak. Nincs kettéválasztva, értelmetlen lenne kettéválasztani.

A harmadik típusú kiadvány példája az egyik legutóbbi kiállításunk katalógusa: a *Nők, szőnyegek, bázisipar* című kiállítása. Ez az a típus, amikor a kiállításokban jelennek meg a gyűjteményeink darabjai, tehát ott is az egységet képviselik. Úgy gondolom, hogy ez a szerencsés: a népi kultúrának az egységességét kell figyelembe vennünk.

Ha már szót ejtettem a megközelítés nehézségeiről, akkor E. Csorba Csillához fordulok a kérdéssel – egyelőre nem kérdésként kezdve. Hiszen ha szép-irodalomról beszélünk, akkor mintha még nehezebb lenne a helyzet, mivel további terminológiai sajátosságok jelentkeznek. Azt mondani, hogy „határon túli magyar irodalom” – ez nem feltétlenül a legtágabb és legjobb megközelítés. Ha ezt a kifejezést használjuk, akkor általában aki meghallja, a történelmi Magyarország trianoni határain kívül alkotó magyar írókra, költőkre gondol, és máris kikerül a gondolkodási körünkől például az emigráns irodalom. Tehát az az irodalmi réteg, amelynek tagjai politikai vagy egyéb okok miatt váltak meg a hazájuktól. Hogy csak egy példát mondjak: Márai Sándorról mint határon túli magyar íróról beszélni kissé megmosolyogtató lenne. Arra akarok utalni, hogy amikor arról beszélünk, hogy mely határon túli magyar írói életművek, hagyatékok kerülnek a Petőfi Irodalmi Múzeum tevékenységének fókuszába, az nagyon széles körben értelmezendő. S hogy a kérdést is hozzátegyem: kell-e egyáltalán ilyen szempontok szerint szelektálni, ha alapvetően egységes magyar irodalomról beszélünk?

E. Csorba Csilla (E. Cs. Cs.): A Petőfi Irodalmi Múzeum mindenkor úgy definiálta önmagát, mint a határon innen és túl lévő magyar irodalom tárgyi, nyomtatott, írott emlékeinek a gyűjtőhelye. A „határon innen és túl”-ban éppúgy benne van a közvetlenül a határon túl élő, magyar nyelven írók korpusza, életműve, mint az emigrációban élőké. Éppen ezért amikor definíciókat taglalunk, a mi gyakorlatunkban az „emigráns” szót alkalmazzuk a különböző okok miatt, különböző történelmi korszakokban az országot elsősorban politikai, ritkábban gazdasági, tanulási vagy egyéb okokból elhagyókra és a kint maradtakra. A „határon túli”-t pedig a körülöttünk lévő országokban alkotó írók műveinek együttesére alkalmazzuk. Ahogy Kemecsi Lajos is elmondta a néprajz vonatkozásában, a Petőfi Irodalmi Múzeum vezetése mindig, tehát már az én elődeim is, egységben szemlélték-szemléltük a magyar irodalmat. Egy olyan hálót képzelünk el, amely összefogja a határokon belül és a Kárpát-medencében élőket, illetve azokat, akiknek kényszerű okokból el kellett távozniuk innen. Amíg a politikai helyzet nem en-

gedte meg a közvetlen, kétirányú, szoros kapcsolatot, addig ez az irodalom valamelyest elkülönült, de amint puhulni látszott a diktatúra, ezek a központok újra egymásra találtak. Tehát egy Nyugaton működő magyar irodalmi folyóirat közölte az itthon alkotó írók műveit is – olyanokét is, akik itthon nem jelenhettek meg. Ez az oda-visszacsatolás is egyértelműen jelezte azt, hogy a magyar irodalom egységként működik.

A Petőfi Irodalmi Múzeumban már az 1970-es években elkezdődött a magyar emigráció emlékeinek a gyűjtése, természetesen akkor elsősorban azé az emigrációé, amelynek tagjai baloldali értelmiségiként 1919 után Nyugatra kerültek, ott folyóiratokat alapítottak, könyveket adtak ki. Franciaországban, Bécsben vagy Berlinben belekerültek egyfajta baloldali szellemi életbe, majd a II. világháború után vagy azt megelőzően hazajöttek, vagy kint maradtak. Az ezekhez a baloldali értelmiségi-írói körökhöz tartozó hagyatékok tehát már a hetvenes években hazaérkeztek, ezekkel a félig-meddig legális akciókkal – amelyek akkoriban nem voltak gyakoriak – kezdett egyfajta kapcsolat kialakulni intézményünk és a nyugati emigrációban élők között, akikben fokozatosan erősödött a bizalom kollégáink iránt. Voltak természetesen művek, műegyüttesek, amelyek hosszú ideig „zárt” anyagként szerepeltek a múzeum gyűjteményében, amiket nem lehetett elővenni, kutatni. De éppen ennek a gyűjteményezési stratégiának köszönhetően nem véletlen, hogy 1989-ben a Petőfi Irodalmi Múzeumban nyitottak először szamizdat irodalmi kiállítást, hiszen addigra a tiltott és zárt irodalmi hagyatékokból akkora anyagunk gyűlt össze. A rendszerváltás után ennek az ismeretségi, bizalmi kapcsolatnak a talaján lehetőség nyílt arra, hogy a szálakat szorosabbra fonjuk, s felmerült egy külön emigrációs gyűjteményi központ kialakításának az igénye is a múzeumban. Ekkortól számos jelentős emigráns hagyatékként került hozzánk. E hagyatékok feldolgozásának az eredménye, hogy önálló emigráns web-site működik a Petőfi Irodalmi Múzeum honlapján.

Előre is elnézést kérek Galambos Sándor igazgatóhelyettes úrtól a leegyszerűsítő megközelítésért. A laikus azt gondolná, hogy az iratanyag gyűlik, legfeljebb az országhatárok változnak. Nem tudom, hogy ez a megközelítés mennyire helytálló, de hogy pontosítam, nyilván létezik olyan állománya az önök levéltárának is, amely történeti okokból az országhatárokon átívelővé vált. Hogyan zajlott ez a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban? Mekkora része az állományuknak az, amely határon túli vonatkozású iratanyagként aposztrofálható?

Galambos Sándor (G. S.): Az egyes levéltáraknak természetesen megvan a maguk gyűjtőköre. A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárnak a mai Szabolcs-Szatmár és Bereg megye adja azt a terrénomot, ahonnan a maradandó értékű történeti iratokat gyűjtenie kell. A két világháborút lezáró békek a területi elv alapján rendelték el a levéltári anyagok átadását. Ennek következtében az elcsatolt megyék, megyerészek jelentős mennyiségű iratanyagát a szomszédos országoknak át kellett adni. Nem gyűjthetünk a mai Ukrajna, Szlovákia vagy Románia területén lévő iratokat sem, ez azonban nem jelenti azt, hogy a levéltárunk ne törekedne ennek az iratanyag felállítására, és arra, hogy megismertesse azt a szélesebb közönséggel. Különösen, mivel nagyon kevés olyan megyénk van, amelyik három szomszédos országgal is határos.

Azért is esett a választásunk a nyíregyházi levéltárra, mert közismerten jó határon túli kapcsolatokkal rendelkezik. Mostanában a sajtóban talán a beregszászi levéltárról lehetett többet olvasni-hallani. Ez egy szomorú apropó, hiszen az ottani helyzet viszonylagos kilátástalanságáról esett szó, de éppen ez hozhatja majd meg a figyelmet és talán a cselekvést is. Ha pár szót mondana arról, hogy milyen típusú határon túli együttműködések és kapcsolatok alakultak ki a levéltárnál, az mindenképpen tanulságos volna.

G. S.: Először egy kronológiai vonalra helyezném mindezt, mert igazán az 1990-es évek közepén teremtődött meg a lehetősége itthon és külföldön egyaránt annak, hogy egyáltalán kialakuljanak ezek a nemzetközi kapcsolatok – és legelőször éppen a beregszászi levéltárral. A beregszászi levéltárban őrzik a történeti Bereg megye iratanyagát; több mint hat kilométernyi magyar vonatkozású dokumentumunk van. A kilencvenes évek közepén volt lehetőségünk arra, hogy egy kisebb levéltári szakdolgozói csoport bejusson ebbe a levéltárba, és elkezdjünk tájékozódni. A tájékozódás azonban nem volt könnyű, tekintve hogy a magyar és az ukrán levéltári rendszer jelentősen eltér egymástól. A magyar a nyugat-európai példát követi, amely a proveniencia-elvre épül, ami azt jelenti, hogy a levéltárba egy-egy szervtől, intézménytől bekerülő iratok lehetőség szerint eredeti rendjükben, az eredeti segédleteket, iktató- és mutatókönyveket is megtartva őrződjenek tovább – ezáltal a keresés egyértelmű és világos. A Szovjetunióban azonban a pertinencia elvére helyezkedtek. Ez azt jelenti, hogy vagy formai, vagy tartalmi szempontból a levéltárba beérkezett iratanyagot

a levéltárosok szakmai elvek alapján – tehát nem kimondottan a rombolás szándékával – átstrukturálták, és ha úgy ítélték meg mondjuk 1948-ban vagy 1959-ben, hogy három iratanyag egymás mellé tartozik, akkor a szerves egységet megbontották. Ennek következtében a beregszászi iratanyagban nagyon nehéz a kutatás.

Az együttműködés ettől függetlenül gyarapodott és erősödött; többek között elindítottuk a Levéltári Napok rendezvénysorozatát – évenként egyszer szeptember végén egy kétnapos konferenciát tartunk –, amelynek az egyik fő célja az, hogy a határon túli magyar intézmények képviselőit is bevonjuk, és megkérjük őket, hogy tartsanak előadást a saját iratanyagukról, kutatásukról. Erre épül a következő fázis, ami levéltári évkönyvekben testesül meg, tehát ezeket az előadásokat más tanulmányokkal együtt közreadjuk. Ezek jellemzően tudományos igényű írások, de levéltári szempontból, illetve a történettudomány szempontjából talán még fontosabb, hogy mind Beregszászsal, mind pedig Romániában a kolozsvári és a szatmárnémeti levéltárral elkezdtük azt a munkát, amely segít a kutatóknak, történészeknek abban, hogy az ottani iratanyaggal egyáltalán el tudjanak kezdeni dolgozni. Ehhez úgynevezett segédleteket, iratjegyzékeket, részletes fondjegyzékeket hoztunk létre a külhoni intézményekkel, például Bereg vármegye főispánja iratainak a jegyzékét. Nagyon különleges helyzetben van a történeti Szatmár megyei iratanyag, mivel kettévált. A feudális kori és polgári kori iratok zöme Kolozsvárott található, a segédletek és a jegyzőkönyvek nagy része pedig nálunk. Ezért nagyon fontos, hogy az iratanyagot virtuálisan próbáljuk meg egyesíteni, hogy végre látni lehessen azt, mit hol lehet kutatni. Ennek elősegítésére egy kétnyelvű fondjegyzék is napvilágot látott.

Szó esett arról, hogy archiválni, megőrizni, dokumentálni kell, de nagy kérdés, hogy mit. Éppen a Petőfi Irodalmi Múzeumban került sor 2013 áprilisában Boka László kötetének a bemutatójára, amely az Egyszólamú kánon? címet viseli, és amely az erdélyi magyar irodalommal foglalkozik. Erre csak azért utalok, mert a szépirodalmat tekintve egy sajátos kérdés jelentkezik, nevezetesen a kánoné: kik azok az alkotók, akik bekerülhetnek egy közgyűjtemény gyűjtőkörébe? Nyilván ez kanonizációs szempontokon is múlik, de természetesen nemcsak a kánon szempontjai jelentkezhetnek, hanem számos egyéb más szakmai kritérium is, ami az adott intézmény számára fontos. Például hogy a népi kultúrának melyek azok a tárgyi elemei, amelyek megőrzendők, gyűjtendők. Az iratanyag esetében ugyanígy

fel lehet tenni a kérdést: minden irat gyűjtésre érdemes, vagy vannak előzetes szelekciós szempontok, amelyek fontosak akár az állománygyarapítás, akár az említett virtuális irategyítés során?

E. Cs. Cs.: A gyűjteményezés a múltban, s a jelenben sem feltétlenül a kánon besorolása szerint működött. Többnyire személyes kapcsolatokon keresztül jutottak el hozzánk az írók hagyatéka, olyanokéi is, akiket az adott korban nem feltétlenül preferáltak. A határon túli területekről sok esetben nehezebb volt egy-egy írói hagyaték megszerzése, mint Nyugat-Európából ajándékozás útján hozzájutni kéziratokhoz. Sokan voltak azonban, akik személyes okokból, a Kézirattár iránti bizalomból úgy érezték, hogy nálunk lenne a legjobb helye a gyűjteményüknek. Így került hozzánk például Tamási Áron, Páskándi Géza, Hervay Gizella hagyatéka, vagy az erdélyi Helikon köréhez tartozó írók nagyobb mennyiségű iratanyaga; nem olyan régen – az Ithaka-program segítségével – megvásárolhattuk Dsida Jenő hagyatékát is. A múzeum gyűjtésében, így az emigrációs vagy határon túli irodalmi vonatkozású dokumentumok megszerzésében – különösen, ha ide számíjtjuk a Nyugaton működő folyóiratok levelezését és dokumentumanyagát – nem mindig az esztétikai szempontok döntenek. Hiszen a levelek, aprónyomtatványok, plakátok egy korról is beszélnek, kapcsolatrendszerekről, életérzésekről, tehát nem feltétlenül csak az esztétikailag kifogástalan szépirodalmi igénnyel írott művek kerülnek a Petőfi Irodalmi Múzeumba. Egy pár folyóiratot említenék gyűjteményünkben: az Irodalmi Újság szerkesztőségének a levelezése, a Magyar Írók Szövetsége Külföldön körlevelei, a Magyar Műhely – amelynek képviselője, Nagy Pál itt ül körünkben – szerkesztőségének levelezése és a szerkesztők művei is, az Új Látóhatár szerkesztőségi anyaga. Nemrég még több nagy gyűjtemény került hozzánk, így a Münchener Magyar Intézet folyóirat-gyűjteménye, a Svájci Magyar Irodalmi- és Képzőművészeti Kör levelezése és dokumentumai, valamint az 1972-ben alakult Harvard Kör anyaga. Ezekben is sok olyan dokumentum található, amely az egész korszakról képes képet adni, a magyar, illetve a külföldi kapcsolatrendszerrel egyaránt.

Varga Katalin, a kézirattár vezetője irányításával összeállítottuk a hagyatéki listát. A Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratgyűjteményének 16–17 százaléka valamilyen értelemben határon túlról származó anyag, s ez nem is olyan kevés. Ami számunkra nagyon nagy lökést adott: Nagy Csaba kollégánk lexikon-szerkesztői munkája során jó

kapcsolatokat alakított ki több emigráns magyar körrel és szerzővel. Tevékenysége eredményeként 2000-ben megjelenhetett az *Emigráns Irodalmi Lexikon*, amely hatezer-ötszáz szerzőt vesz számba, huszonkétezer szócikkben ír írókról, szervezetekről, eseményekről.

G. S.: Azt egészen biztosra vehetjük, hogy a szomszédos országok egyetlen iratot sem fognak nekünk átadni eredetiben. Ezért arra kell törekednünk, hogy a virtuális egyesítés, a világhálón való közzététel előrehaladjon. Az út azonban nagyon göröngyös. A szándék mindkét oldalon megvan, mi legalábbis a megyei közgyűlés elnökének intenzív támogatásával egy európai uniós programban, a HURO-pályázat előkészítésében vettünk részt a szatmárnémeti levéltárral közösen. Ők is lelkesen elindultak ezen az úton, bejutottunk a második fordulóba. Ám ekkor a szatmárnémeti kollégák felhívtak bennünket, hogy sajnálatos módon telefonon értesítették őket Bukarestből: el kell állniuk a projekttől. Beregszászon a magyar Külügyminisztérium által szorgalmazott projekt indult el, amely azt célozza, hogy nagyon jó minőségű szkennelvel minél több iratanyagot digitalizáljanak a kollégák. Sajnos igazi előrelépés még itt sincs, és úgy érzem, hogy itt nekünk, hazai magyaroknak is vannak teendőink. Nem biztos, hogy elegendő, ha vendégül látjuk országunk fővárosában a kárpátaljai területi levéltár vezetőit, és nekik elmagyarázzuk, hogyan működik technikailag a szkennel. Inkább hazai és külhoni történelemszövegekből és levéltárosokból kellene egy közös csapatot létrehozni, amely meghatározná, hogy milyen iratanyagot és milyen rendszerben kell az adatbázisba beépíteni. Ha beszkennelek valamit, az csak a jéghegy csúcsa, pontosabban a munkafolyamatnak a vége. Előtte ki kell válogatni azokat az dokumentumegyütteseket, amelyek érdemesek erre; ugyan hat kilométernyi iratanyagot pár száz év alatt bizonyára be lehetne szkennelni, de ez nem is lehet cél, hiszen kezelhetetlen lenne. Inkább az a fontos, hogy pontos jelzettel, az alapvető jellemzők és a tárgy megadásával adatbázist hozunk létre, amelynek révén lehet keresni. Ez a kárpátaljai, beregszászi folyamat még el, működik, de csak remélni tudjuk, hogy igazán előre fog lendülni.

K. L.: Amikor megszólítottak, hogy vegyek részt ezen a kerekasztal-beszélgetésen, a hazai közgyűjteményekben fellelhető, a határon túli magyarságra vonatkozó tárgyi örökség emlékműve volt a felkérés témája. Természetesen tájékozódni kívántam, ám jelenleg nincs olyan adatbázisunk, amely ezt olyan mélységig tartalmazná, hogy tudnánk,

hogy melyik magyar közgyűjteményben – például olyan bontásban, mint amit én az előbb a Néprajzi Múzeumról elmondtam, vagy amit Csilla jelzett a Petőfi Irodalmi Múzeum részéről – hol, mekkora mennyiségben, milyen minőségben, mi található. Az egykori megyei hálózat, például a levéltáraké, óhatatlanul kapcsolatokkal bír hol egy, hol több szomszédos országgal. Mindez nem ennyire egyértelmű a múzeumok esetében, és sok olyan múzeum van, mint például a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei gyűjtőkörű miskolci Herman Ottó Múzeum, amelynek gyakorlatilag nincsen a ma Szlovákiához tartozó területre vonatkozó gyűjteményanyaga, mert az nem tartozott az eredetileg városi alapítású múzeum gyűjtőkörébe, gyűjtőterületébe.

Egy másik jelenségről is szeretnék röviden szólni, ehhez időben pont száz évet kell visszalépni. Akkori elődöm a Néprajzi Múzeum igazgatói székében, Seemayer Vilibald 1913-ban egy összegzésében leírta, hogy hihetetlen mennyiségű gyarapodást sikerült az utóbbi évtizedben elérni, és ennek nagyon nagy része azokról a vidékekről származott, amiket mi most határon túli magyar területként nevezünk meg. Ám azt is leírja ugyanebben a visszaemlékezésében, hogy ezt a gyarapodást nem terepkutatással, nem olyan adatolással érték el, mint amit itt az iratok kapcsán is hallottunk, hogy milyen fontos. A műtárgyknál a háttér nélküli közgyűjteménybe kerülés csak azt az egyszerű tényt valósítja meg, hogy megőrződnek, de támpontok nélkül ez a gyarapodás muzeológiai szempontból üres dolog. Seemayer leírta száz éve, hogy – szó szerint próbálom idézni – „nem tudtunk ellenállni a batyujukat kibontó tót meg székely atyafiaknak, akiknek holmija közül visszautasíthatatlan szépségű tárgyak kerültek elő”. Minden adat nélkül fogadta be mindezt akkor a Néprajzi Múzeum, és most ott van a gyűjteményben, és büszkék vagyunk rá, mert fantasztikus érték – viszont szakmailag nincs mögötte érdemi háttérinformáció.

Ez tehát amellet, hogy mit gyűjtsünk, fölveti azt a kérdést is, hogy hogyan gyűjtsünk. Vegyük például az Ithaka-program által támogatott kutatást az amerikai magyar közösség körében, amiben még a Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársaként vettem részt. Ott is azt kellett tennünk, hogy nagyon alaposan adatolva, családtörténettel és sok egyéb vonatkozással együtt hozzuk ide a gyűjteményt. És mért kellett idehozni? Mert nincsen magyar közgyűjteményben az egykori magyar vonatkozású amerikai életvilágokat hitelesen képviselő tárgyegyüttes. Egyedi tárgyak persze vannak; a hazatérő amerikaiak például hazahozták az útiládájukat és benne tárgyakat, iratokat, ezt-azt.

A Néprajzi Múzeumnak és a Szabadtéri Néprajzi Múzeumnak is van amerikai ládája, de olyan komplex tárgygyűjtése, ami az egykori életvilágot is bemutatja, eddig még nem volt. A gyűjtött tárgyakat a pennsylvaniai Vintondale nevű kistelepülésről hoztuk, egy bányásztelepülésről. Márpedig ez nem a huszonnegyedik, hanem egy sokkal későbbi óra, így hihetetlen szerencsével lehetett csak megtalálni, s milyen jól hangzik, hogy egy interkontinentális terepmunka során sikerült megmenteni is. De itt van az országhatártól néhány tucat kilométerre Partium, vagy nézzük Erdélyt, ha már jobban ismert ez az összefoglaló, bár téves megnevezés. Azok a kutatások, amiket például az erdélyi épületegyüttessel kapcsolatban folytatott a szentendrei skanzen, olyan értékeket próbálnak megmenteni, amelyek megőrzésére helyben nincs lehetőség.

És itt érkezünk el a harmadik problémához, amiről szerettem volna röviden szólni, hogy ez ugyanis a helyben élők számára nagyon sajátos kérdés. Mi garantáljuk azt, hogy megőrződik, de ők esetenként azt érzik, hogy elvisszük tőlük. Elhozzuk ezeket a tárgyakat, ezáltal – végtelenen fogalmazva – megfosztjuk tőlük a helyi közösségeket. Ha helyben meg lehet őrizni, mint az épített örökség esetében is, az a legjobb, ha ott van biztosítva a fennmaradása. Ha viszont nincs rá biztosíték, akkor meg kell menteni. Nagyon fontos eredmény, ahogy a hagyatékokat a Petőfi Irodalmi Múzeum rendkívül tudatos, szisztematikus munkával, példaértékűen feltérképezte. Nem tudok arról, hogy más közgyűjtemény ezt ilyen intenzíven, ilyen hosszú távon meg tudta volna tenni. Ugyanezt kellene és lehetne tenni más területeken is, és ehhez a digitalizálás, a virtuális gyűjteményegyesítés nagyon fontos eszköz lehet.

E. Cs. Cs.: Ehhez szeretnék hozzátenni néhány dolgot. Egyrészt köszönöm szépen az elismerést, de valóban nemcsak a papír alapú dokumentumok gyűjtése és hazahozatala fontos, hanem a tárgyi anyagoké is. Ez alatt értem a műtárgyakat, képzőművészeti alkotásokat, fotókat és a személyes használati tárgyakat is, amik az írókhoz vagy a szerkesztőségekhez kötődtek. Hiszen egy irodalmi múzeumnak akkor van lehetősége szép, komplett kiállításokat rendezni, ha tárgyi dokumentumokkal is rendelkezik. Erre számos példát tudok mondani akár a közelműltből is, hiszen a párizsi Magyar Műhelynek nemrég volt nálunk kiállítása, illetve Szabó Zoltán születésének 100. évfordulójára – szintén tárgyi anyagot is felhasználva – kiállítással emlékeztünk. Említhetem továbbá azt a négy részből álló kiállítás-sorozatot (*Írók pogy-*

gyással), amelyben írók életművén keresztül az emigrációs lét sajátos vetületeit is bemutatjuk: az egy-egy városhoz, köztes közegehez való kötődést, az idegenség-otthonosság érzetét, a kiüresedett vagy éppen inspiráló közeget. E sorozat negyedik kiállítása látható éppen most *Dél-szaki kalandok* címmel, amely a magyar írók itáliai élményét tárja fel, de irodalmi bedekkert nyújtva elkalauzoltuk már látogatóinkat a magyar írók Bécs-, Berlin- és Párizs-világába is. A mi szempontunkból, s az irodalmi emigráció szempontjából is fontos, hogy a levelezések, személyes visszaemlékezések és művek segítségével topográfiailag is fel tudjuk mérni, milyen élményeket adott az írók számára a különböző európai városokban való lét, hogyan járult hozzá személyiségük, alkotóperiódusuk alakításához, milyen késztetésekkel indultak oda, mit hoztak haza ebből, illetve hogy mivel gazdagították a magyar irodalmat ezekben a városokban, országokban való hosszabb-rövidebb tartózkodásukkal.

Évtizedek óta közelebről, távolabbról segítjük a határon túli területeken lévő irodalmi emlékházakat; célunk, hogy megmentésük őket a jövőnek, illetve hogy továbbra is megtartsuk legalább abban az állapotban, amilyenben eddig voltak. Jelenleg konkrét megkeresésünk van Csucsáról, Érmindszentről, Nagykárolyból és Nagyszalontáról. Az itt lévő Ady-, Arany János-, Kaffka Margit-emlékhelyeket – az épületet és a kiállítást is – szeretnénk a helyi közösségek segítségével felújítani. Csucsán, a Boncza–Goga-kastély melletti kis házban egy, a jelenleginél impozánsabb kiállítást szentelünk Ady és Csinszka ottani tartózkodásának. Munkánkat a kolozsvári magyar konzulátus mellett több minisztérium és intézmény is segíti. Ráadásul a csucsai kis házban gyönyörű magyar néprajzi anyag is látható, így az irodalom- és folklórtörténet is képes egymást, illetve a magyar múlt emlékeihez fűződő kötődéseket erősíteni. Fontos lenne az összefogás az oktatásért felelős tárcával is, mert ha már van egy olyan program, hogy minden magyar iskolai osztálynak egyszer el kell mennie a határon túli területek meglátogatására, akkor az irodalmi emlékházaknak feltétlenül be kell kerülniük a javasolt útvonalba; ebben az esetben van értelme felújítani és tartalommal megtölteni az irodalmi emlékhelyeket. Fontos, hogy a magyar gyerekek találkozzanak ezekkel a helyszínekkel, de a határon túli magyar iskolások is látogassanak el Ady, Tamási, Petőfi, Benedek Elek és mások emlékhelyeire.

Többször is szóba került a digitalizáció kérdése; egy olyan tanácskozáson, amely a magyar kulturális örökség megőrzésével foglalkozik, ez nem marad-

hat említés nélkül. Galambos Sándor már utalt rá, hogy milyen technikai és szakmai igényeket támaszt mindez. Hozzá kell tenni, hogy a digitális kor kihívásainak való megfelelés minden intézmény felé kettős kihívást támaszt. Az egyik magának az anyagnak a digitális feldolgozása, a következő nemzedékek számára történő megőrzése érdekében. A másik pedig az a kérdés, hogyan lehet egy olyan fiatalabb befogadói közeg számára megközelíthetővé tenni ezeket az emlékeket, amely alapvetően új médiumok révén, digitális formában tájékozik?

G. S.: A digitalizálással kapcsolatosan eddig elhangzottakat azzal egészíteném ki, hogy nagyon nagy szükség van arra, hogy magát a műveltet szorgos aprómunka előzze meg. Ez akár több évig is eltarthat. És arra is oda kell figyelni, hogy egyenrangú félnek tekintsük a másik országban lévő szakmai csapatot, mindenképpen az ő véleményükre is támaszkodjunk. Hogy ez a virtuális irategyesítés megvalósuljon, az még távolabb van, de nagyon fontos, hogy eljussunk ideig. Talán az kellene, hogy a helybeli szakembereket – mind a határon túl, mind a határon innen – biztassuk arra, hogy ők maguk készítsenek tervezeteket, és aztán jöhet a politikai és az anyagi támogatás. Még annyit el szeretnék mondani, hogy mit tehet egy, a határ mentén lévő levéltár. Azt mindenképpen, hogy bizonyos dokumentumokat segít közzétenni. Ezek közül azt a kiadványt emelem ki, amely a kárpátaljai református egyház lelkészeinek a névsorát, életútját, illetve az egyes egyházközségek rövid jellemzését tartalmazza. Ezt Csatóry György, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem tanszékének a vezetője bocsátotta közre, a mi segítségünkkel, illetve természetesen NKA-s támogatással. Hiszen a levéltáraknak törvényben rögzített feladatuk a tudományos munka végzése, de könyvkiadásra nem jut forrás, viszont a kulturális alaptól szoktunk kapni. Vagy vegyünk egy kiadásunkban megjelent másik kötetet: Váradai Natália, aki ugyancsak a kárpátaljai magyar főiskola munkatársa, gyűjtötte össze az 1956-os forradalom és szabadságharc kárpátaljai dokumentumait.

K. L.: Én ahhoz csatlakoznék, ami az irodalmi emlékházakról elhangzott, mert részben a digitalizáláshoz is kötődik. A magyar népi kultúra legnagyobb állandó kiállítását a tájházak őrzik. A Tájházszövetség eredményesen és sikeresen működik nemcsak a mai országhatárokon belül, hanem kimondottan jó a ma Szlovákiához tartozó területen működő magyar tájházak feldolgozottsága és aktivitása, de az erdélyieké,

a partiumiaké is. Ez egy jó példával bíró és fontos terület; a virtuális műtárgyegyesítés koncepciójának ezzel is számolnia kell. Ahogy az irodalmi emlékházak, úgy a tájházak is fantasztikus anyagot őriznek.

Hogy miként lehet bemutatni a magyar népi kultúrát a mai fiatalok számára? Ezzel nyilvánvalóan küzdünk, ez feladat, kihívás. Ezért szép múzeumban dolgozni, és nem mondjuk egy hamburgerbüfében, mert oda maguktól is bemennek a fiatalok. A Néprajzi Múzeumé jelenleg a legnagyobb online elérhető gyűjteményi adatbázis az országban, amely ezen korosztályok számára természetesen feltárható közeg. De például a Néprajzi Múzeumban ősszel nyílik egy tárlatunk, amely a Fekete-Körös völgyét mutatja be. Györffy Istvánnak van egy zseniális könyve, *A Fekete-Körös völgyi magyarság*, amit nagyon sokan ismernek, de azt kevesen tudják, hogy amikor Györffy ehhez a könyvhöz gyűjtötte az anyagot, akkor egy nagyon gazdag fotóanyagot is készített. Amit aztán végképp kevesen tudnak, hogy több mint kétszáz darabból álló tárgykollekciót is gyűjtött a már a 20. század legelején is tízszeres román többség mellett élő fekete-körös völgyi magyarságtól – és a románságtól is, mert az archaizmusokat kereste, gyűjtötte. Ezt még soha nem mutatta be a Néprajzi Múzeum, erre készülünk most. Ezt pedig lehet úgy kommunikálni, úgy megfogalmazni, hogy kíváncsiak legyenek rá, hogy érdekes, érvényes legyen ma is.

A határon túli nemzeti közösségek tárgyi emlékeit célzottan gyűjtő, megmentő, feltáró kutatómunkának elemi érdeke ott helyben, gyors visszajelzést adva, akár időszaki kiállításaként, akár más módon megmutatkozni, ahogyan ezt mi is tettük tavaly a New York-i konzulátuson néhány nappal a terepmunka végét követően. Az anyaországon kívüli magyar közösségek is fenntartanak ilyen gyűjteményeket, és magánarchívumok is akadnak. Ilyen például New Brunswickban a Magyar Ház gyűjteménye, amely épületként és kiállítóhelyként is rendkívüli; nagyon eredményesnek ígérkező együttműködés bontakozik ki velük. Azt is hozzá kell tenni, hogy jelenleg a migráció és a kényszermigráció egy trendi téma a nemzetközi muzeológiában. Olyannyira, hogy amikor a hollandok 2006-ban az arnhemi Szabadtéri Múzeumban, a Moluccan barakknak nevezett kiállítási részben bemutatták a Holland Kelet-Indiáról visszatelepített közösséget, és azt, ahogy ők évtizedekig laktak – magyar történelmi párhuzammal élve ők a Trianon utáni vagonlakók –, ezzel a kiállítással elnyerték az európai Év Múzeuma Díjat. Az észak pedig bemutatták azt az éjszakát a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban, amikor Tallinnban az észak értelmiségét gyakor-

latilag egyetlen éjszaka alatt, tizenöt kilós poggyászt engedélyezve kitelepítették. Képzeljék maguk elé a rendetlenséget: gyorsan pakoljunk, mit viszünk a gyerekeknek, gyógyszert vigyünk-e? Mi fér bele tizenöt kilóba? Az pedig egy izgalmas, de egyben ijesztő üzenet, hogy egy év múlva a kiállítás már nem volt látható, mert tűzvész áldozata lett.

E. Cs. Cs.: A felvetett témákról valóban nagyon aktuális beszélni; ezt abból a szempontból is érzem, hogy kihalni látszik egy generáció, egy olyan emigráns generáció, amely anyanyelven beszélt és írt. A második vagy harmadgeneráció nem feltétlenül értékeli azokat az anyagokat, amelyek az idők során egy-egy magyar házban felgyűltek, tehát most van az a pillanat, amikor el kell döntenünk, hogy ezeket hol helyezik el: hazahozzuk-e, vagy pedig kint teremtsünk helyet nekik. Ezeket a jelzéseket Dél-Amerikából kapjuk elsősorban, de Kanadától kezdve számos más országból is. Azt gondolom, hogy az emigráció emlékanyagát mindenképpen meg kell menteni; hogy hol, az egy következő kérdés.

Arra szeretnék még utalni, hogy már az is nagy dilemma, ki a magyar, kit tekintünk annak. Amikor Nagy Csaba kollégám a már említett lexikont készítette, felmerült a kérdés, kit tekintünk emigránsnak, kit szerepeltessünk egy ilyen lexikonban. Akkor azt a döntést hoztuk, hogy magyar az, aki Magyarország területén született, tehát nem feltétlenül az, aki magyarnak vallja magát külföldön. Mert másként nagyon nehéz meghatározni, hogy kit számítsunk ebbe a körbe. Ezen az alapon állítottuk ki annak a fotográfus Berko Ferencnek az életművét, aki Berkovics Ferencként született Nagyváradon 1916-ban, és a családjával együtt már 1921-ben elhagyta az országot, vagyis jóval azelőtt, hogy Európában, majd Amerikában világhírű fotóművész lett volna. A folyamatosan bővülő és alakuló „emigráns” honlapunkhoz minden segítséget, ötletet és támogatást köszönettel veszünk. Az általunk feltérképezett területek révén megrajzolható az a kapcsolati háló, amely a szétszóródó magyarság irodalmi, nyelvi kötődését jellemzi.

Záró kérdéssel hadd kapcsolódjak a nemzeti identitás problémaköréhez, amely szintén témája ennek a konferenciának. Felütésképpen Kemecsi Lajos egyik interjúját idézem, amit kinevezése után a muzeumok.hu-nak adott. A beszélgetésben elhangzik egy tételmondat: „A Néprajzi Múzeum egyik küldetése, hogy részt vegyen a nemzeti kulturális örökség meghatározásában, az erre épülő különböző identitások szintjeinek – a helyitől a nemzetiig – kialakításában.” Kérdezem tehát – és nemcsak a határon túli-

sággal kapcsolatban, hanem általában a magyar identitás vonatkozásában –: hogyan látják Önök intézményvezetőként, milyen szerepe lehet a mai korban, az Európai Unióban akár a magyar nemzeti identitás, akár a lokális, helyi identitás szempontjából egy közgyűjteménynek, múzeumnak vagy levéltárnak?

G. S.: Mi nagyon sokrétű kapcsolatépítésre törekszünk, majd hogyanem a mindennapjaink szerves része az, hogy a felvidéki, kárpátaljai, szatmári vagy kolozsvári levéltárosokkal valamilyen módon együttműködünk. Miközben az egyik célunk az, hogy segítsük az identitásuk megőrzését, az ő ottani létüket és munkájukat, nagyon gyakran az az érzés keletkezik bennem, hogy csodálatos az a céltudatosság, kitartás, munkabírási, lelkesedés, amit ők mutatnak ennek az identitásnak a megőrzésében. És nagyon gyakran inkább fordítva van, inkább ők adnak nekünk erőt. Az is igaz, hogy néhány értelmiségi ezen a területen olyan keretek közé van szorítva, ahol teljesen világos, hogy a magyarság megőrzése rendkívül nagy nehézségekkel jár: idegen nyelvi környezetben dolgozik, és elvárják tőle a lojalitást. Ezt is meg kell értenünk.

E. Cs. Cs.: Én azt gondolom, hogy minden magyar múzeum a magyar identitás fontos generáló, megőrző intézménye. Mi, a Petőfi Irodalmi Múzeumban, a magyar nyelv és irodalom fogalmán keresztül, országos gyűjtőterülettel feltétlenül ezt gondoljuk. Számos példa közül említjük Márai Sándor *Halotti beszéd* című versét, vagy gondoljunk olyan példákra, amikor magyar írók vagy magyar személyiségek külföldre kényszerültek, és ha identitásukat akarták bizonyítani, egy-egy verssort citáltak, ez volt közöttük az összekötő kapocs. Azt gondolom, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeumnak hosszú távon az a küldetése, hogy a magyar irodalmat „életben tartsa”, azaz a fiatalokban is felkeltse az igényt a szépirodalom fontossága iránt. Mindez nem választható el az olvasással kapcsolatos nézetektől, az olvasás visszaszorulásától, és e tény modern értelemben vett felfogásától sem. Azt hiszem, hogy minden fórumon és minden közösségi felületen jelen kell lennünk, hogy a fiatalabb korosztályokat is elérjük, és érdekelte tegyük őket abban, hogy a magyar nyelvet a maga gazdagságában megőrizzék, és ezt lehetőleg a magyar irodalom emlékeinek ismeretén, szeretetén át tegyék.

K. L.: Az indításként elhangzott tételmondat értelmezéséhez mondok gyorsan egy példát, hogy mit gondolok erről, egy saját terepélményt.

Az Óperencia túloldaláról, Vintondale-ből, a világ végéről származó élményem, arra vonatkozóan, hogy ki mennyire vallja magát még magyarnak, és hogyan éli ezt meg. Az ötödgenerációs visszaemlékező, aki a László nevet viselte, rögtön mondta, hogy ő magyar, de csak ennyit tud magyarul: „Jó reggelt, húsleves”. Ez döbbenetes volt, miközben mi ott mentettük az ő családjának és közösségének a tárgyait – ez tényleg a mentés kategóriája volt. Közgyűjteményekben dolgozva megkerülhetetlen feladatunk van; ehhez a legkülönbözőbb klasszikus bemutatási formáktól kezdve a múzeumpedagógián át a Facebookig és az online felületekig minden lehetséges eszközt meg kell ragadnunk, például az ilyen kerekasztal-beszélgetéseket is.

KRITIKA

Bednanics Gábor

A kétséges faggatása *Kulturális párbeszédkísérletek*

Líceum Kiadó
Eger, 2012

Csuka Botond

„IRODALOMELMÉLETI ATROCITÁSOK”: EGY SÚRÚ FÜZETRŐL

Bednanics Gábor új tanulmánykötetének megnyerő címével nem kíván nagyot mondani – ahogyan ez a megnyerő címek esetében legtöbbször előfordul –, ugyanis a kérdéses, a „faggatás” mindvégig olyan problematikákra, olyan teoretikus (élet)művekre irányul, amelyek a „kétségesben” próbálják megvetni a lábukat. Irodalom és filozófia diskurzusformáinak elkülönítési lehetőségeire, ennek nyelvfilozófiai alapokon történő vizsgálatára, „esztétizmus” és „gondolati költészet” mibenlétére kérdeznek a tanulmányok, többek között olyan teoretikus tradíciókkal a háttérben, mint a nietzschei nyelvfilozófia vagy Paul de Man dekonstruktív-retorikai olvasata, valamint – még ha kevesebb explicit utalással is – a gadameri hermeneutika. Szám szerint öt tanulmány kap helyet a kötetben, melyek az átgondolt szerkesztésnek köszönhetően szépen adják át egymásnak az egyes szövegek belátásait, így képezve ívet Nietzsche-től Inczédi László 19. század végi költészetéhez.

Ez az „ív” persze nem történeti, és meg is törik: a Nietzsche nyelvkritikai belátásait tárgyaló kezdő tanulmány alapozza meg a kötet első,